

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Козлов Анатолій Васильович – доктор філологічних наук, професор кафедри української та світової літератур Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: духовність творів художньої літератури.

**РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРІЇ ТРИПІЛЛЯ
В РОМАНІ ВАСИЛЯ КОЖЕЛЯНКА „ТРЕТЕ ПОЛЕ”**

Марія ЛАВРУСЕНКО (Кіровоград)

Стаття досліджує особливості художньої реконструкції трипільської епохи в романі Василя Кожелянка „Третє поле”.

The article investigates the peculiarities of art reconstruction of Trypil times in novel of Vasyl Kozhelyanko „Tretje pole”.

Українському письменникові з Буковини Василю Кожелянку судилося увійти в історію нашої літератури як авторові прози, котру дослідники визначають як „альтернативна історія”, „політичне фентезі” чи „історична фантастика”. Саме в такому жанрі написані його романи „Дефіліада в Москві” (1997), „Конотоп” (1998), „Людинець пана Бога” (1998), „Ljenostradamus” (1999). У них письменник пропонує читачеві можливий сценарій історичного розвитку минулого, фантазує над тим, а що було б, якби обставини склалися по-іншому, яким би шляхом пішла історія людства чи конкретного народу, зокрема українців.

Доробок В. Кожелянка становлять також історичні твори, написані в жанрі ретро-історії або історії-реконструкції. Такими є романи „Срібний павук” (2005), „Третє поле” (2006). У першому автор відтворює історію, дух Чернівців 40-х років ХХ ст., у другому – часи Трипілья, добу, котра не залишила по собі жодних писемних відомостей.

Художньо відтворити історію III–II тис. до н.е. (епоха трипільської культури) – справа не проста, вона вимагає від митця глибоких знань з археології, етнографії, лінгвістики та інших наук. До такої спроби в українській літературі ХХ ст. вдалася лише діаспорна авторка Докія Гуменна (романи-есе „Благослови, мати!”, „Родинний альбом”, „Минуле пливе у прийдешнє”, роман „Золотий плуг”, повісті „Велике цабе”, „Небесний змій”, збірка мікро новел „Прогулянка алеями мільйоноліть”). Продовжив цю традицію на материковій Україні у ХХІ ст. В. Кожелянко. Саме цей факт визначає **актуальність** звернення в нашій розвідці до його роману „Третє поле” для дослідження специфіки реконструкції письменником трипільської доби України.

Зауважимо, що після виходу у світ твір отримав схвальні рецензії. У статті „Розлите філософування” І. Андрусак називає його „добротним підлітковим читивом”, указує на два „зрізи” тексту – пригодницький і побутовий, підкреслюючи при цьому, що „побутовий бачиться значно

цікавішим, бо схиляє до цілком предметних розмислів про саму природу людського життєіснування” [1]. Про філософську концепцію твору міркує у своїй розвідці „Василь Кожелянко. „Третє поле”: Вплив європейської філософії” й А. Аністратенко. На думку дослідниці, „Третє поле” – не розповідь про те, як наші пращури трипільці ліпили горщики, і аж ніяк не історична хроніка переходу від матріархату до патріархату, – а цілісний і самодостатній твір, що природно творить свою філософію [2].

В. Кожелянко з перших сторінок роману (у „Передмові”) пояснює читачеві, що його твір не є ілюстрацією наукових праць: „Мета була проста, суто письменницька: спробувати написати про людей, які колись жили на цій землі й, без сумніву, залишили свій слід у нашій культурі” [5, с. 4]. Автор при цьому наголошує, що роман не позбавлений художньої правди, бо вона „має особливу природу, яка базується на інтуїції та архетипах, – тож гадаю, що в роботі над цим твором допомагало те, що живу в місцевості, яку колись заселяли трипільці...” [5, с. 4].

Знайомлячи читача з головним героєм „Третього поля” підлітком Раном, В. Кожелянко подає картини-реконструкції життєвого укладу, звичаїв, традицій, віри трипільців. Письменник послідовно вимальовує історичне тло, ненав’язливо вводить реципієнта у світ прадавнини.

Ран живе в городищі Летючих собак, де всі поклоняються культу Великої Матері, а за тотем мають Бика. Рід занять цього поселення, як і сусідніх, схожий: землеробство, мисливство, гончарство. Громади мирно співіснують, не втручаються в життя один одного. Коли земля перестав давати гарні врожаї, рід переселяється на нове місце, спалюючи свої домівки. Землеробам у романі протиставлені степовики – люди, котрі вже приручили коня, відкрили секрети виготовлення міді, добре знаються на військовій справі. Це патріархальні роди, бо поклоняються вони не культові матері, а культові батька. Підкреслимо, що такий письменницький висновок не позбавлений наукового підґрунтя. В. Петров [8], Є. Паламарчук, І. Андрієвський [6] родинний лад трипільців характеризують як перехідний між матріархально-родовим і патріархально-родовим.

Порівнюючи в міркуваннях Рана два різні типи суспільних відносин, В. Кожелянко намагається пояснити причини занепаду матріархальних принципів життєбудови. Розповідь про пригоди головного героя, будівництво ним міста, підкорення нових земель дає зрозуміти читачеві, що патріархальний рід, на відміну від матріархального, уможливорює людині пізнавати світ, спілкуватися з іншими народами, набиратися нових знань.

А. Аністратенко зазначає: „Історичне тло твору справді є тією фішкою, що притягує „глядача”... роман містить правдиві історичні факти, що спонукають вірити у фантастичну історію життя персонажів, додають імовірність подіям” [2]. Письменник дотримується наукових висновків, наприклад, коли дає опис зброї, з якою наші предки-трипільці ходили на полювання. У свою першу здобич мисливець Ран поцілів з тисового лука стрілою з кремінним наконечником, а дорізав тварину мідним кинджалом

[4, с. 5]. Щодо військової зброї, то автор удається до вимислу. Ранові воїни йдуть у бій зі списами, луками, ножами в обладунках з волячої шкіри, а також з музичним супроводом – дудками й барабанами, як у добу Середньовіччя.

Роман містить численні описи побуту трипільців і степовиків, зокрема хати, глиняні вироби, у тому числі ритуальні. Коли головний герой твору разом зі своїми товаришами потрапляють до людей Вепра – роду степовиків, вони розчаровуються побаченому, бо *„проти мальованих візерунків посуду людини Бика цей виглядав просто сміховинно: прикраси робилися гребінцями й шнурами – яка відсталість!... Селище як селище, приблизно таке, як їхнє, – хати з глини під очеретом, лише бідніші...”* [4, с. 37]. Художньо інформуючи читача про різну оздобу житла й кераміки прадавніх часів, В. Кожелянко знову-таки не відхиляється від наукової правди. Добу малюнкової трипільської культури змінює культура скотарів-степовиків – шнуркова культура з примітивною оздобою предметів побуту. Про це пише у своїх наукових історичних розвідках Н. Полонська-Василенко [9], М. Грушевський [4], О. Субтельний [10] та ін.

Атмосфера праісторичної доби передається у творі й через опис зовнішності героїв. Перед обрядом посвячення в чоловіки Ранові мати одягає *„ляну сорочку, конопляні ногавиці, копанці з коров'ячої шкіри..., пояс з вичиненої шкіри з численними поворозками, щоб прив'язувати різні корисні речі, та двома багатими фартушками – спереду із сімох шкурорк віврки, а позаду з лисячої”* [5, с. 7–8]. Під час цього обряду відун роду Летючих собак Ош був *„у сорочці, почервоненій хробаком кошеніллю, спідничці з вужиних та зміїних шкурорк, у масивних браслетах із ведмежого хутра на зап'ястках і щиколотках, із безліччю шнурочків на шиї, на яких висіло відунське причандалля, і в головному уборі з лосиного черепа з рештками обламаних рогів”* [5, с. 8]. Жінки прийшли на свято у *„вибілених сорочках, прикрашених вишивками та візерунками з нашитих клаптиків шкіри й барвистої матерії, у намистах із камінців, буришину і черепашкових стулок та в браслетах з міді”* [5, с. 8]. Подібних описів одягу людей трипільської епохи (часом навіть з письменицькими коментарями) читач буде бачити ще багато. Усі вони – абсолютно вдалий, доречний і логічний авторський вимисел, побудований на фольклорних джерелах та археологічних знахідках трипільської доби.

Зауважимо, що художньо відтворюючи традиції дохристиянських часів, В. Кожелянко пропонує власне, гадаємо, не досить вдале „прочитання” відомих у фольклорі язичницьких ритуалів, зокрема посвячення хлопців у чоловіки, принесення жертви богам перед боєм. Зображення першої картини насичене описами магичних дій, через які проходить Ран і його товариші (пиття рідини, котра на час позбавляла пам'яті; татуювання та ін.). Художня модель другої вражає читача жорстокістю і, можна сказати, грубим натуралізмом, бо в жертву богові проливається кров дівчат, котрих привселюдно позбавлять цноти.

Цікавою й оригінальною, на наш погляд, є реконструкція у романі „Третє поле” В. Кожелянка вірувань трипільської епохи. Саме розмисли над ними штовхають головного героя твору до подорожей, до пошуку себе як людини.

Ран поклоняється Сонцю, Воді, Вогню, переконаний у їхній божественній силі. Він беззаперечно вірить у будову світу з трьох сутностей – Яви, Прави і Нави: *„Ява – земля, на якій всі живуть, вона тверда, якщо її не чіпати, і м'яка і податлива, якщо її м'яти для гончарства, а найголовніше – щедра, коли її обробляти, засівати... Друга сутність – Права, небо... А третя сутність – Нава, підземний світ, де живуть душі померлих і куди у свій час вирушить кожен, хто тепер у Світі живих”* [5, с. 18]. У книзі „Українська міфологія” В. Войновича читаємо: *„За давніми уявленнями, Трійцю складала Яв – світ явний, земний; Нав – видимий, духовний і Прав – світ законів матеріального і духовного буття”* [3, с. 545]. Отож, бачимо, що В. Кожелянко, художньо моделюючи світогляд прадавніх людей, іде за даними науковими розвідками.

Великий сумнів у головного героя викликає віра у всесильність богині Великої Матері, якій поклоняється усе городище Летючих собак. Найстарша Жінка, що символізує собою це найвище божество, виписана в романі іронічно-пародійно. Оцінюючи її зовнішність, автор, послуговуючись постмодерними принципами відтворення дійсності, загострює увагу на великих формах тіла героїні: *„...широке обличчя з губатим беззубим ротом; замість шиї три, один на одному, масивні шари сала; вузькі плечі, від яких тулуб униз розширювався, як дзвін; а там, де у дівчат стан, Старша Жінка мала неоссяжний круг свого шанованого тіла”* [5, с. 9]. Такий натуралістичний портрет трипільської жінки, що була схожа на Велику Матір, руйнує переконання головного героя про надможливість богині, адже вона у всьому має бути ідеалом.

Коли громада вирішила стратити Рана за те, що він мало не вбив людину, хлопець уві сні говорить зі своїм внутрішнім голосом і відкриває для себе абсолютно нові істини щодо святості жінки-матері:

–...Твоя мати дала тобі життя? Дала. А забрати його вона не може, бо її звинуватять у спробі вбивства. Забрати твоє життя може вища влада громади.

– Хіба над Великою Богинею є ще вища влада?

– А ти сам подумай! Велика Матір хоч і богиня, проте все-така жінка, а чи може жінка, хай навіть богиня, родити без чоловіка? [5, с. 63].

Ці міркування героя – демонстрація зламу мислення прадавньої людини, формування нового світогляду, у центрі якого вже стоїть не жінка-мати, а чоловік-батько. Патріархальний принцип життєустрою він „фіксує” створенням власного бога, тобто своєї життєвої позиції, нової філософії людини, котра мислить. *„Ран не мав сумніву, що той має бути схожим на нього, тож дивився на себе в миску з водою і витесував свого бога, – пише В. Кожелянко, – позаяк Велика Матір у світі одна, Великий Батько у світі*

один, то й син один, що є! Це й стало ім'ям Ранового бога – Один-є” [5, с. 64]. Знищення одного Бога й народження нового – це наслідування письменником філософських поглядів Ф. Ніцше, щоправда не в ідеалі, бо за смертю Бога мусить прийти культ надлюдини (про це йтиметься детальніше пізніше).

Головний герой роману не наділений надможливостями, хоча вирізняється з-поміж своїх родичів тим, що він думає не стандартно, має власну позицію. Саме такі люди, як доводить ходом розвитку подій у творі В. Кожелянко, зреалізують свої бажання і життєві плани.

Ранові вдається порятуватися від смерті – спалення на вогнищі в рідному селищі, проте просто жити, прибившись до якомсь із сусідніх родів, його не влаштовує. Потрапивши до людей роду Кози, герой вигадує історію про те, що він посланець від роду Бика і готовий стати на захист їхньої землі від степовиків. Ран просить дати йому сильних юнаків для майбутнього війська. Ці юнаки згодом дадуть клятву на вірність Ранові та його богові Одному-є. Разом зі своїм полководцем вони збудують місто Рангород; візьмуть під опіку й отримуватимуть дань за захист від кочовиків багато хліборобських родів; переможуть найсильніший рід степовиків на чолі з Ларі.

У битві з Ларі Рана буде важко поранено. Перебуваючи на межі життя і смерті, герой задумається над сенсом свого життя й людського існування загалом. У розмові з відуном Платом він поділиться своїми міркуваннями щодо світобудови й місця в ній людини: „... у мене склалась така картина: є перше поле – небо..., є друге поле – простір і повітря..., і, нарешті, третє поле – земна твердь або просто земля. Це щодо світобудови, а якщо взяти людину, її життя та смерть і Віщі Сили, то знов маємо три поля... У круговерті суцього теж можна виділити три... я навіть не знаю, як це назвати, тому хай будуть поля: вогонь, вода, земля. Отож у всіх трьох підходах третім полем випадає бути земній тверді, землі, яка нас годує” [5, с. 163–164]. У цих висновках Рана В. Кожелянко подає нам модель світогляду людини трипільських часів. Філософія сприйняття світу, змодельована письменником, не позбавлена наукової правди. В українській міфології число „три” означає „весь світ” у напрямку до неба; сукупність царств верхньо-середньо-нижнього; світи Нав-Яв-Прав; небо-земля-вода; ранок-день-ніч; батько-дитина-мати, дитинство, юність-зрілість, старість. У числі три закладене розуміння боротьби єдностей та боротьби протилежностей” [3, с. 583].

Модель триєдності світобудови у романі В. Кожелянко переносить і на конкретне людське життя. „Кожна людина у своєму житті має зорати три поля. – Говорить Ранові Плат. – ... перше, коли росте і прагне кимось стати; друге – коли вона кимось таки стає; третє – коли вона переосмислює своє друге поле і розуміє, що стала не тим, чого вимагало її внутрішнє єство, і робить крок у цілком несподіваний для інших людей бік. Йде орати своє третє поле” [5, с. 164]. А. Аністратенко, наголошує, що

через історію сприйняття головним героєм світу В. Кожелянко подав у творі основні концепти філософії Ф. Ніцше про надлюдину [2]. Запитавши у відуна проте, що буде, коли друге і третє поле у людини збігаються, Ран отримує відповідь: „Тоді це вже не просто людина, а надлюдина – особа, вибрана Вищими Силами...” [5, с. 166].

Доля головного героя „Третього поля” складеться так, що він буде переосмислювати своє друге поле. Він – переможець багатьох битв, завойовник численних родів, втративши свою кохану Леду і новонародженого сина, відмовиться від усіх своїх здобутків. Смерть дружини стане точкою відліку іншого життя Рана, сповненого суму і скорботи. Він будуватиме нове місто – Ленгород, проте в нього не буде майбутнього, бо зводитимуть поселення люди похилого віку.

Такий поворот сюжету твору, на наш погляд, обраний В. Кожелянком не випадково. Здобуваючи собі славу, підкоряючи нові землі, герой втрачає найцінніше у житті – найближчих людей, рідню. „Чи варті усі намагання здобути владу над світом, якщо людина залишається самотньою? – Певно, що ні”. – До таких мудрих висновків закликає письменник читача у підтексті роману.

Аналізуючи роман В. Кожелянка, А. Аністратенко наголошує на філософізмі як основній рисі твору, а також на постмодерному підході у її відтворенні. Ми повністю погоджуємося з думкою дослідниці, адже вибудовуючи в „Третьому полі” принципи світосприйняття й світовідчування людини трипільських часів, автор „обіграє” відомі філософські вчення (зокрема, Ф. Ніцше (про це йшлося вище)), які легко сприймаються читачем на підсвідомому рівні як уже відомі, сталі істини. А однією з рис естетики постмодернізму, на думку В. Пахаренка, саме і є „прагнення увібрати у себе, поєднати, взаємодоповнити істини (часом протилежні) багатьох людей, націй, культур, релігій, філософій” [7, с. 259]. Більше того – у романі В. Кожелянко вдається до еклектики – змішування дохристиянського розуміння світу зі сприйняттям його європейськими мислителями ХІХ ст., а це також є ознакою постмодерного підходу до відтворення дійсності.

Підводячи підсумок сказаному вище, зазначимо, що художня модель трипільського буття у романі В. Кожелянка „Третє поле” представлена в описах побуту, зовнішності, суспільного укладу, традицій та віри давніх мешканців українських земель. Картини відтворення праісторичних часів у творі побудовані на синтезі наукової правди та художнього вимислу. Для автора роману реконструкція матеріальних атрибутів трипільської доби потрібна була для того, щоб на їх фоні змоделювати світогляд людини дохристиянських часів, специфіку сприйняття нею навколишнього світу і себе в ньому. Філософія прадавнього буття, художньо представлена у творі, побудована на постмодерній естетиці і поєднує в собі язичницькі вірування з європейською філософією ХІХ ст.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрус'як І. „Розлите філософування” (Василь Кожелянко. Третє поле. Роман. – Вінниця: Теза, 2006) [Електронний ресурс] / Іван Андрус'як: – Режим доступу до публікації: <http://dyskurs.narod.ru/Kozhelyanko.htm>
2. Аністратенко А. Василь Кожелянко. „Третє поле”: Вплив європейської філософії [Електронний ресурс] / Антоніна Аністратенко. – Режим доступу до публікації: <http://sumno.com/article/vasyl-kozhelyanko-tretje-pole-vplyv-jevropejskoji/>
3. Войтович В. Міфологія України: [монографія] / Валерій Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2002. – 632 с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський – К.: Наукова думка, 1992. – 543 с.
5. Кожелянко В. Третє поле: [роман] / Кожелянко Василь. – Вінниця, ПП „Видавництво „Теза”, 2007. – 222 [1] с. – (Першотвір).
6. Паламарчук Є., Андріївський І. Зорі Трипілля / Євген Паламарчук, Іван Андріївський. – Вінниця: Видавництво “Тезис”, 2002. – 124 с.
7. Пахаренко В. І. Основи теорії літератури: [Навчально-методичний посібник] / Володимир Іванович Пахаренко. – К.: Генеза, 2007. – 296 с.
8. Петров В. Походження українського народу / Віктор Петров. – К.: Фенікс, 1992. – 192 с.
9. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х томах / Наталя Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 1992. – Т.1. До середини XVII століття – К.: Либідь, 1992. – 640 с.
10. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лаврусенко Марія Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.
Наукові інтереси: сучасна українська історична проза.

СЕМАНТИКА ТА ПСИХОСЕМАНТИКА ЗВУКОВИХ ОБРАЗІВ У П'ЄСІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА «КОЛ-НІДРЕ»

Алла ЛИМАРЕНКО (Кіровоград)

У статті аналізується семантика та психосемантика звукових образів у п'єсі В. Винниченка «Кол-Нідре». Досліджуються закономірності асоціювання звукових образів, зв'язок між звуковим образом та емоційним сприйняттям художнього тексту

Semantics and psychosemantics of phonic character sketches in the play “Kol-Nidre” by V. Vynnychenko are analyzed in the article. Phonic character sketches association regularity and relation between phonic character sketch and emotional perception of the text are investigated

Інтерес до розкриття внутрішнього світу особистості в літературі кінця XIX – початку XX століття приводить до необхідності змін художньо-виражальних засобів на користь кореляції із суміжними видами мистецтв: передусім живописом та музикою. Не звертаючись до